

Ur *Zenit* nr 60 (2/79)

Edward Hallet Carr

Ryska revolutionen och Västeuropa

*E H Carr [1892-1982] är en av dem i väst som mest ingående studerat den historiska utvecklingen i Sovjetunionen. A history of Soviet Russia täcker åren 1917-29.*¹

New Left Review gjorde hösten 1978 en intervju med E H Carr som vi här publicerar.

Intervjun spänner över ett rikt politiskt-historiskt fält. Det centrala temat är Oktoberrevolutionens betydelse för utvecklingen inom Sovjetunionen och dess betydelse för den politiska utvecklingen i den kapitalistiska världen, främst Västeuropa.

E H Carr kommer naturligtvis in på för dagens vänster brännande frågor. Han får anledning att diskutera och ibland spekulera över frågor som hänger samman med den kritik som dagens vänster riktar mot Sovjetunionen; Eurokommunism, mänskliga rättigheter, socialismens möjligheter i de utvecklade kapitalistiska länderna i Västeuropa och ett socialistiskt genombrott i Sovjetunionen blir här centrala spörsmål.

Ni har nu fullbordat A history of Soviet Russia, som i fjorton delar täcker åren från 1917 till 1929 och behärskar hela det forskningsfält som Sovjetunionens tidigare år utgör. Hur bedömer ni i ett stort historiskt perspektiv oktoberrevolutionens betydelse i dag — för Ryssland och för världen i övrigt?

Låt oss börja med dess betydelse för själva Ryssland. Man behöver i dag knappast uppehålla sig vid revolutionens negativa följder. Detta har under åtskilliga år och särskilt under de senaste månaderna varit ett kärt ämne i böcker, tidningar, radio och TV. Det är ingen risk att vi drar någon slöja över de många negativa posterna på revolutionens konto, vad den kostat i mänskligt lidande eller de brott som begåtts i dess namn. Faran är i stället att vi frestas att totalt glömma och förbigå dess enorma resultat. Jag tänker dels på den beslutsamhet, hängivenhet, organisation och det vanliga, hårda arbete som under de senaste sextio åren förvandlat Ryssland till ett ledande industriland och en av supermakterna. Vem skulle före 1917 ha kunnat förutsäga eller föreställa sig detta? Men jag tänker än mer på den förvandling som sedan 1917 skett i de vanliga människornas liv, på Rysslands omvandling från ett land vars befolkning till mer än åttio procent bestod av halvt eller helt analfabetiska bönder, till ett där befolkningen till mer än sextio procent lever i städerna, är nästan helt läskunnig och snabbt håller på att skaffa sig elementen i en urban kultur. De flesta medlemmarna i detta nya samhälle är barnbarn till bönder och somliga barnbarnsbarn till livegna. Det är inte att undra på att de är medvetna om vad revolutionen gjort för dem. Och allt detta har skett under förkastande av det som är den kapitalistiska produktionens främsta kriterium — profiten och marknadslagarna — och dess ersättande av en sammanhängande ekonomisk plan som syftar till att befördra den allmänna välfärden. Hur långt än förverkligandet har släpat efter löftena är det som har åstadkommit, i trots av de fruktansvärda avbrotten genom krafter

¹ Arbetet omfattar totalt 14 volymer, av vilka de fyra första finns översatta till svenska och utgivna som böcker: *Ryska revolutionen 1917-1923*, del 1-3 (Stockholm 1970), samt *Mellan Lenin och Stalin: Sovjet 1923-1924* (Lund 1979). På marxistarkivet finns även översatta 2 utdrag ur den 6:e delen, *Socialism in One Country*, vol II, se [Oktobers lärdomar](#) och [Debatten om "socialism i ett land"](#). – Red

utifrån, i Sovjet under de senaste sextio åren en påtaglig framryckning mot ett förverkligande av socialismens ekonomiska program. Jag vet naturligtvis att den som talar om vad revolutionen åstadkommit omedelbart blir stämplad som stalinist. Men jag tänker inte böja mig för den typen av moralisk nedsvärning. En engelsk historiker kan trots allt lovprisa det som åstadkoms under Henrik VIIIs regering utan att förutsättas överse med halshuggningen av dennes hustru.

Er Historia omfattar den period under vilken Stalin upprättade sin självhärskarmakt inom bolsjevikpartiet, i det han besegrade och eliminerade olika oppositionsgrupper samt lade grunden till det politiska system som skulle komma att kallas stalinism. I vilken utsträckning var, tror ni, denna seger oundviklig inom SUKP? Vilka handlingsmarginaler fanns det på 1920-talet?

Jag brukar vara på min vakt mot tron på historisk obehaglighet, något som snabbt leder till en återvändsgränd. Historikern ställer frågan "Varför?", vilket inbegriper frågan om varför man följde en viss av de olika vägar som i ett givet ögonblick uppenbarligen fanns. Om det föregående varit ett annat skulle resultaten ha blivit andra. Jag tror inte alltför mycket på vad man brukar kalla alternativ historia. Jag tänker på det ryska ordspråk som Alec Nove brukar citera: "Om farmor haft skägg skulle farmor varit farfar." Att ändra om det förflutna till att passa ens egna tycken och åsikter är visserligen en mycket angenäm sysselsättning, men jag är inte säker på att den leder särskilt långt.

Men om ni uppmanar mig att spekulera vill jag säga följande. Lenin skulle, om han levt vidare under tjugo- och trettio-talen med alla förmögenheter i behåll, ha ställts inför exakt samma problem. Han visste mycket väl att ett mekaniserat, storskaligt jordbruk var en grundläggande förutsättning för varje ekonomiskt framsteg. Jag tror inte att han skulle ha varit nöjd med Bucharins "industrialisering i snigeltakt". Jag tror inte att han skulle ha gjort alltför många eftergifter åt marknaden (kom ihåg hans envishet när det gällde monopoliet över utrikeshandeln). Han visste att man inte kan komma någonstans utan en viss fungerande kontroll och ledning av arbetet (kom ihåg hans anmärkningar om "enmansledningen" inom industrin och om taylorismen). Men Lenin var inte bara uppfostrad i en human tradition, utan åtnjöt även väldig prestige, stor moralisk auktoritet och förmåga att övertyga, och dessa egenskaper, som han inte delade med någon av de andra ledarna, skulle ha drivit och gjort det möjligt för honom att minimera och mildra inslaget av tvång. Stalin hade ingen som helst moralisk auktoritet (han försökte längre fram att med de grövsta medel bygga upp en sådan). Tvång var det enda han förstod sig på, och han använde sig från första början av det på ett öppet och brutalt sätt. Under Lenin skulle övergången inte ha varit alldeles friktionsfri, men den skulle inte på något vis ha liknat det som skedde. Lenin skulle inte ha tolererat sådana förfälskningar och försköningar som Stalin ständigt hängav sig åt. Om det uppstod misstag i partiets politik eller praktik skulle han öppet ha erkänt dem som sådana och inte som Stalin proklamerat desperata nödlösningar som glänsande segrar. Ett Sovjetunionen under Lenin skulle aldrig ha blivit, med Ciligas uttryck, "den stora lögnens land". Där har ni mina spekulationer. Om inte annat kan de avslöja något om min egen åsikt och ståndpunkt.

Er Historia slutar på tröskeln till trettio-talet, med framläggandet av den första femårsplanen. Kollektiviseringen och utrensningarna väntar. I förordet till första delen har ni skrivit att källorna till den sovjetiska trettio-talshistorien är så knappa, att det skulle vara omöjligt att fortsätta undersökningen i samma skala. Är läget detsamma i dag, eller har det på några områden publicerats fler dokument under senare år? Är det arkivens torftighet som hindrar er från att fortsätta efter 1929?

Mer har publicerats sedan jag år 1950 skrev förordet, men det finns fortfarande luckor. R W Davies, som samarbetade med mig om den ekonomiska delen, håller på med det tidiga 1930-

talets ekonomiska historia, och jag tror att han kommer att få fram övertygande resultat. Jag har under senare tid själv intresserat mig för periodens utrikespolitik och folkfrontens bakgrund, och inte heller här råder det någon brist på material. Men den politiska historien i mera inskränkt mening är en mer eller mindre sluten bok. Det fanns uppenbarligen väldiga kontroverser, men mellan vilka? Vem vann, vem besegrades, vilka kompromisser uppnåddes? Det finns inga dokument som går att jämföra med de relativt fria debatterna på tjugotalets partikongresser eller oppositionens plattformar. Mysteriets täta dimma ligger fortfarande över episoder som mordet på Kirov, utrensningen av generalerna eller de hemliga kontrakt mellan sovjetiska och tyska emissarier, som enligt vad många tror upprättades i slutet av 1930-talet. Jag hade inte kunnat fortsätta min Historia efter 1929 med samma tillförsikt om jag hade grepp över vad som verkligen hände.

Trettioåret betraktas ofta som en definitiv vattendelare eller ett brott i Sovjetunionens historia. Omfattningen hos den repression som på landsbygden släpptes loss i samband med kollektiviseringen eller i parti- och statsapparaterna med den stora terrorn förändrade sovjetregimens natur har man hävdad. Den politiska logiken bakom utrensningarna och lägren — vilka inte upprepats i samma skala i någon av de socialistiska revolutioner som senare följt — är fortfarande oklar. Vad anser ni? Betraktar ni den inom Sovjetunionen allmänt omfattade föreställningen om en politisk brytning, särskilt efter den sjuttonde partikongressen, som giltig?

Det för oss in på den klassiska frågan om ”periodisering”. En händelse som 1917 års revolution är så dramatisk och så omvälvande till sina konsekvenser, att den för varje historiker med nödvändighet blir en vändpunkt i historien slutet eller början på en period. Men i normala fall har historikern att definiera sina perioder och, i organiserandet av sitt material, att välja sina ”vändpunkter” och ”vattendelare”, och det valet återspeglar, ofta förvisso omedvetet, hans egen ståndpunkt ifråga om händelseförloppet. De som skriver den ryska revolutionens historia från 1917 fram till låt oss säga 1940 står inför ett dilemma. Den revolutionära regim vilken började som en befriande kraft förbands långt före periodens slut med ett förtryck av det mest hänsynslösa slag. Bör historikern betrakta detta som en enda period av sammanhängande utveckling — och degeneration? Eller bör han indela den i en befrielse- och en förtrycksperiod, åtskilda av någon avgörande vattendelare?

Seriösa historiker som omfattar den förra åsikten (jag bortser från kallakrigsskribenter som bara varit ute efter att svärta ner Lenin med Stalins förbrytelser) påpekar att både Marx och Lenin (den senare med större eftertryck) slog fast statens i grunden repressiva karaktär, att den ryska sovjetrepubliken alltifrån det att den utropade sig som stat till sin natur var ett förtrycksinstrument, och att detta element på ett monstruöst sätt förstörades men i princip inte förändrades under det tryck och de förändringar som den kom att utsättas för. Historikern med två perioder tycks ha lättare att försvara sin sak ända tills han ska placera vattendelaren. Ska övergången förläggas till massrepressionpolitiken vid tiden för Kronstadtupproret i mars 1921, eller kanske till de centralryska bonderesningarna föregående vinter? Eller ska den måhända identifieras med Stalins erövring av parti- och statsapparaten i mitten av tjugotalet, med kampanjerna mot Trotskij och Zinovjev, och med att dussintals ledande oppositionsmän utstöttes och drevs i landsflykt 1928? Eller med de första offentliga rättegångarna i stor stil, 1930 och 1931, där de svarande förklarade sig skyldiga till bisarra anklagelser om sabotage och förräderi? Koncentrationsläger och tvångsarbete existerade långt före 1930. Jag är inte särskilt imponerad av en lösning som uppskjuter vattendelaren till mitten av trettioåret. Som jag sade återspeglar valet av period historikerns egen ståndpunkt. Jag kan inte undgå känslan av att detta periodiserande snarast är tillkommet för att förklara och ursäkta det förhållandet att de vänsterintellektuella i väst så länge var blinda för regimens repressiva karaktär. Men det duger ändå inte till detta. Även medan de stora

utrensningarna och rättegångarna pågick flockades ett exempellöst antal vänsterintellektuella till kommunistpartierna i väst.

Detta leder oss då till andra delen av vår ursprungliga fråga, den om den ryska revolutionens betydelse för den kapitalistiska världen.

Jag vill försöka mig på en mycket kort sammanfattning. I den kapitalistiska världen polariserades till en början vänstern och högern. I Centraleuropa hängde revolutionen vid horisonten. Också här i England fanns ytterlighetspositionerna: kommunisterna som hissade den röda flaggan i Glasgow och Churchill som ville sätta in den brittiska armén för att tillintetgöra revolutionen i Ryssland. En avsevärd andel, fastän ingenstans någon majoritet av arbetarna gick in i kommunistpartierna i Tyskland, Frankrike, Italien och Tjeckoslovakien. Men i mitten av 1930-talet hade tillbakagången börjat, i synnerhet bland de organiserade arbetarna. Röda Fackföreningsinternationalen lyckades aldrig med att skaka auktoriteten hos den socialdemokratiska Amsterdaminternationalen, vilken blev alltmer bittert antikommunistisk. Brittiska LO under Citrine och Bevin följde exemplet. Västlänternas arbetare var inte längre revolutionära; de kämpade för att förbättra sin ställning inom det kapitalistiska systemet, inte för att krossa detta. Trettioalets ”folkfront” var (åtminstone här i landet) till övervägande del en affär för liberala och intellektuella. Efter 1945 vände sig även de intellektuella — liksom arbetarna tjugo år tidigare — bort från revolutionen. Orwell och Camus är typiska namn. Alltsedan dess har processen fortskridit i ökande takt. 1917 års polarisering mellan vänster och höger har ersatts av en mellan öst och väst. Avståndstagandet från stalinismen har frambringat — ingenstans tydligare än här i landet — en enad front av vänster och höger mot Sovjetunionen.

Innan jag går vidare vill jag emellertid våga mig på två generaliseringar. För det första bör de häpnadsväckande opinionssvängningarna i väst angående ryska revolutionen förklaras lika mycket med vad som hände i dessa länder än vad som skedde i Sovjet. Och när svängningarna för det andra har föranletts av sovjetiska aktiviteter, har de hängt samman med landets internationella politik och inte dess inrikes angelägenheter. Det är svårt att rekonstruera den brittiska opinionens inställning till den ryska revolutionen under dennas första år; vi hade så mycket annat att tänka på. Men en sak är jag säker på utifrån mina egna erinringar: den stora massan av dem som ogillade revolutionen indignerades inte av historier om gemensam egendom eller gemensamma kvinnor, utan av det enkla faktum att bolsjevikerna hade dragit Ryssland ur kriget och övergivit sina allierade i ett mycket kritiskt ögonblick.

När väl tyskarna hade besegrats förändrades alltsammans. Krigströttheten satte in, interventionen i Ryssland fördömdes allmänt och stämningen i Storbritannien blev gynnsam för bolsjevikerna, som var obestämt ”vänster”, demokratiska och fredsälskande. Det fanns emellertid föga av ideologi i detta; det handlade inte om kapitalism kontra socialism. Efter den första labourregeringens pyrrhusseger sjönk vågen tillbaka. 1924-29 års antisovjetiska kampanj närdes delvis av partipolitiska överväganden (Zinovjavs brev hade vunnit många röster), och delvis av den icke ogrundade tron att ryssarna bidrog till att undergräva den brittiska prestige och framgången i Kina. Det var på den tiden som Austin Chamberlain trodde att Stalin var bra för att han sysslade med att bygga socialismen i sitt eget land, och inte som de farligare Trotskij och Zinovjev underblåste den internationella revolutionen.

Allt detta utplånades av 1930-33 års stora ekonomiska kris som upptog västvärldens hela uppmärksamhet. För första gången skapade den utbredda besvikelsen över kapitalismen en våg av sympati för Sovjet. Den brittiska allmänheten visste ingenting om vad som pågick där, men den hade hört talas om femårsplanen och hade ett allmänt intryck av att gräset var grönare därborta. Litvinovs nedrustningskampanj i Genève gjorde ett starkt intryck på den utbredda pacifistiska

stämningen. En reservation måste dock göras. Fackföreningarna slog framgångsrikt tillbaka alla infiltrationsförsök, och arbetarna berördes inte särskilt mycket. 1930-talet handlar om hur liberala och vänsterintellektuella flockas till det sovjetiska lägret. Den enda av Stalins utrensningar som gjorde något allvarligt intryck i England var den mot generalerna. Den satte ner humöret på det konservativa partiets antityska flygel, vilken hade gett visst stöd åt den prosovjetiska kampanjen, genom att övertyga den om att Röda armén var värdelös som verktyg mot Hitler. Dessa tvivel förstärktes genom den sovjetiska tvekan vid tiden för München. Den händelse som slutligen raserade vad som återstod av den brittisk-sovjetiska vänskapen var pakten mellan nazisterna och Sovjet. Till och med det brittiska kommunistpartiet, som klarat sig hyggligt genom utrensningarna, skakades i grunden. Detta var ett slag som Sovjets prestige i England aldrig helt återhämtat sig från, trots krigstidens episodartade entusiasm.

Jag behöver inte fortsätta med vad som skedde efter kriget. Snart spårades och publicerades ett sovjetiskt hot mot Europa. Churchills Fultontal drog ner järnridån. Den första sputniken bar bud om att det uppstått en ny supermakt som hotade Förenta staternas tidigare monopol. Sedan dess har Sovjets växande militära och ekonomiska makt och dess expanderande inflytande på andra kontinenter upphöjt landet till det allmännas fiende nr 1 och gjort det till mål för en spärrelad av propaganda, som i intensitet nu överträffar tjugo- och femtitalens "kalla krig". Detta är i sina grövsta drag den dystra och trassliga historien om västvärldens reaktion på den ryska revolutionen.

Hur bedömer ni det sovjetiska statssystemets politiska utveckling? Hur är Sovjets kulturella och intellektuella liv i dag jämfört med på femtio- och tjugotalen? I väst praktiskt taget monopoliserar vänsterns uppmärksamhet av det fenomen som dissidenterna utgör. Ser ni dem som en lämplig lins att betrakta dagens ryska politiska situation igenom?

Att granska de ekonomiska, politiska och kulturella förhållandena i dagens Sovjet ligger långt utanför räckvidden hos denna intervju, och jag får faktiskt hålla mig till frågan om relationerna mellan öst och väst. Dissidenternas nuvarande betydelse i dessa relationer är naturligtvis ett symptom och inte någon orsak. Det erbjuder emellertid ett mycket komplicerat och generande problem för västlänternas vänster. Historiskt sett är det vänstern och inte högern som varit förkämpe för förtryckarregimernas offer. De sovjetryska och östeuropeiska dissidenterna tillhör denna kategori och kan därför med rätta räkna med vänsterns organiserade sympati och protest. Problemet är att saken smällts upp rejält av högern, och att det som började som en humanitär rörelse omvandlats till en stor politisk kampanj som inspireras av helt motstridiga motiv, tjänar motstridiga syften och förs med motstridiga metoder. Och eftersom högern besitter de största rikedomarna och resurserna, innehar den mäktigaste organisationen och i stor utsträckning kontrollerar massmedia är det den som bestämmer strategin och dominerar kampanjen. Vänstern hänger med på efterkälken, kämpar förgäves för att behålla sitt oberoende, får tjäna syften som inte är dess egna samt smutsas ned av kampanjens grundläggande oärlighet.

Två påpekanden behöver i detta sammanhang göras. Det första är att de mänskliga rättigheterna är universella, något som tillhör människorna som sådana och inte som medlemmar av en viss nation. En stor kampanj för mänskliga rättigheter skäms om den inskränker sig till ett hörn av världen. Iran är säte för en okänt repressiv regim. Ändå mottog president Carter mitt under sin kampanj för mänskliga rättigheter i Ryssland shahen med fulla ärebetygelser i Vita huset, och både Carter och Callaghan har sänt sina lyckönskningar till honom för hans framgångsrika uppgörelse med sina avvikare. Uppenbarligen har de iranska dissidenterna inte några mänskliga rättigheter. I Kina har de fyras gäng och hundratals eller kanske tusentals av deras anhängare i Shanghai och andra städer bara försvunnit. Inga rättegångar har hållits, inga anklagelser har rests

mot dem. Var har de blivit av — om de nu fortfarande lever. Ingen vet eller bryr sig om. Vi vill helst inte veta. De kinesiska dissidenternas mänskliga rättigheter är föremål för likgiltighet. Allt detta är lätt att förstå i en kampanj förd av politiker som primärt är intresserade inte av mänskliga rättigheter utan av att stimulera folkets indignation och fientlighet mot Sovjetryssland. Men är vänsterns moraliska integritet förenlig med deltagandet i en kampanj, vilken för syften som är totalt skilda från dess påstådda föremål exploaterar de uppriktiga och djupa känslorna hos hederliga men politiskt naiva människor?

Det andra påpekandet gäller kampanjens stil och karaktär. För några dagar sedan stötte jag på ett citat som påstods komma från Macauley: ”Inget är så löjligt som den brittiska opinionen under ett av sina moraliska ryck.” Jag är dock rädd att det nuvarande rycket inte är i första hand löjligt utan olycksbådande. Man kan inte öppna en tidning utan att stöta på detta uppslukande hat mot och fruktan för Ryssland. Förföljandet av dissidenter, ryska militära rustningar, ryska spioner, marxismen som skällsord i den partipolitiska debatten — alltsammans bidrar till detta. Ett utbrott av landsomfattande hysteri i denna skala är symptom på ett sjukt samhälle, ett sådant samhälle som söker lätta sitt eget predikament, sin egen hjälplöshet och skuld genom att göra någon utanförstående grupp — ryssar, svarta, judar eller vad det nu är — till syndabockar. Jag tycker att frågan om vart detta egentligen kan leda är alarmerande. Det är dock lugnande att betänka att denna folkliga hysteri inte angripit något annat europeiskt land i riktigt samma grad, och att det till och med i Förenta staterna tycks ha inletts en reaktion mot Carters moraliska diplomati. Men jag är ledsen över att en så stor del av vår vänster uppslukats av flodvågen.

Till det mest anmärkningsvärda som skett på sjuttioalet hör de västeuropeiska kommunistpartiernas frigörelse från sin traditionella lojalitet till Sovjet. Det spanska partiet talar nu i eurokommunismens namn om USA och Sovjet som likvärdiga hot mot ett socialistiskt Europa, och det italienska nämner välvilligt Nato som ett skydd mot sovjetiskt angrepp. En sådan inställning skulle ha varit otänkbar för ett decennium sedan. Hur ser ni på den utveckling som den representerar? Berättigar sökandet efter en socialistisk samhällsmodell som skiljer sig från Sovjets och är anpassad till den mer utvecklade västvärlden den antisovjetiska betoning som eurokommunismen i dag har?

Eurokommunismen är förvisso en dödfödd rörelse, ett desperat försök att fly från verkligheten. Det är naturligtvis OK om man vill återvända till Kautsky och fördöma renegaten Lenin. Men varför virra till begreppen genom att kalla sig kommunist? Enligt vedertagen terminologi är man socialdemokrat på högerkanten. Den enda kärna som finns i eurokommunismen är oberoendet av och oppositionen mot det ryska partiet. Eurokommunismen ansluter sig ivrigt till det anti-sovjetiska korståget. Resten av deras program är fullständigt formlöst, sådant som vi här i landet brukar kalla ”lib-lab”. Dess utflykter in i den praktiska politiken avslöjar ihålligheten. De italienska eurokommunisterna står någonstans till höger om socialisterna. De franska står på olika ställen samtidigt. De spanska står ingenstans. De engelska eurokommunisterna står knappt att finna. Man hade gärna varit utan denna sorgliga demonstration av de västerländska kommunistpartiernas falissemang.

Marx förutsåg socialismen som ett samhälle med ojämförligt större frihet och produktivitet än kapitalismen, ett harmoniskt, utvecklat förbund av fria producenter utan ekonomisk utsugning och politiskt tvång. Även om nu Sovjetunionen utvecklats förbi kapitalismen så ligger övergången till ett sådant samhälle långt från de mål som Marx och Lenin hade. I västvärldens långt rikare länder återstår det ännu att störta kapitalismen, delvis på grund av arbetarklassens besvikelse över den utveckling som hittills inregistrerats i Sovjet. Vi kan sägas ha hamnat i ett dubbelt dödläge. Anser ni i det läget att möjligheterna för ett politiskt sammanbrott, en påskyndad

utveckling mot den revolutionära socialismens klassiska mål, i dag är störst i öst eller i väst? Ni slutade er bok What is history? med Galileos ord "E pur si muove — och likväl rör hon sig". Vilken är den historiska rörelsens egentliga ställning när det tjugonde århundradet nu går mot sitt slut?

Frågan har så många aspekter att jag tänker dela sönder den och svara en smula planlöst. Först en kort utveckling om den plats som Marx och marxismen har i vårt tänkande. Adam Smith hade ett genialt skarpsinne, och *Wealth of nations* blev under ett helt århundrade och i mer än ett land den framväxande kapitalismens bibel. I dag har den förändrade ekonomiska scenen ogiltigförklarat några av hans grundsatser och ändrat vår syn på några av hans förutsägelser och rekommendationer. Karl Marx var ännu skarpsinnigare. Han inte bara förutsåg och analyserade kapitalismens annalkande nedgång, utan försåg oss även med nya tankeverktyg för upptäckten av det sociala beteendets ursprung. Mycket har emellertid skett sedan hans skrifter såg dagens ljus, och den senare tidens utveckling har visserligen bestyrkt hans analys men även kastat visst tvivel över hans prognoser. Det är inte att vanära Marx om man erkänner sådana tvivel och utreder dem. Vad som däremot tycks vara oförenligt med marxismens anda är skolastiskt skickliga försök — sådana som jag då och då sett i *New Left Review* — att anpassa marxiska texter till förhållanden och problem som han inte räknade med och inte kunde ha förutsett. Vad jag skulle vilja se från marxistiska intellektuella är mindre abstrakt analys av Marx' texter och mer tillämpning av marxistiska metoder vid undersökning av de sociala och ekonomiska förhållanden som skiljer vår tid från hans.

Ni frågar om utsikterna till ett genombrott mot ett socialistiskt eller marxistiskt samhälle i Sovjetunionen och västvärlden. Detta är två helt skilda problem. Den ryska revolutionen störtade den gamla ordningen och hissade den röda flaggan. De marxistiska förutsättningarna var emellertid inte för handen, och man kunde därför inte förvänta sig något förverkligande av det marxistiska perspektivet. Det lilla och nästan helt oskolade ryska proletariet var helt olikt det proletariet som Marx såg som revolutionens standarförare, och kunde inte svara mot den roll som det marxistiska schemat lade på det. Lenin beklagade i en av sina sista uppsatser bristen på "genuina proletärer" och anmärkte sorgset att Marx skrev "inte om Ryssland utan om kapitalismen i allmänhet". Proletariatets diktatur var, hur man nu än tolkar det uttrycket, ett luftslott. Det som Trotskij benämnde "substitutionism", proletariatets ersättande med partiet, var oundvikligt. Detta resulterade emellertid i den långsamma framväxten av en privilegierad byråkrati, ett skiljande av ledarna från massorna, ett brutalt kuvande av arbetare och bönder samt i koncentrationsläger. Å andra sidan gjorde man något som inte har utförts i väst. Kapitalismen har avväpnats och ersatts av en planerad produktion och distribution, och även om socialismen inte förverkligats, har om än på ett ofullständigt sätt vissa betingelser skapats för ett förverkligande av den. Proletariatet har vuxit enormt i antal; dess levnadsstandard, hälsa och utbildning har förbättrats på ett anmärkningsvärt sätt. Ville man hänge sig åt tankeflykt kunde man föreställa sig att detta nya proletariet en dag skulle ta upp den börda som dess svaga föregångare för sextio år sedan inte orkade bära och fortsätta mot socialismen. Sådana spekulationer ligger dock inte mycket för mig. Historien frambringar sällan teoretiskt snygga lösningar. Det sovjetiska samhället utvecklas fortfarande, men mot vilket mål, och huruvida världen i övrigt kommer att tillåta det att ostört fortsätta den utvecklingen — det är frågor som jag inte tänker försöka besvara.

Problemet med marxismen i väst är mer komplicerat. Här existerar de marxistiska förutsättningarna, men de har — hittills inte lett till någon marxistisk upplösning. Marx formulerade sina teorier i ljuset av den västeuropeiska och särskilt den engelska utvecklingen. Hans skarpsinne och förutseende har på ett lysande sätt motsvarat förväntningarna — fram till en viss punkt. Det kapitalistiska systemet har gått tillbaka under den växande bördan av sina inre motsättningar. Det har

allvarligt skakats av två världskrig och av återkommande ekonomiska kriser. Det står handlingsförlamat inför den växande arbetslösheten. De organiserade arbetarna har vunnit enormt i styrka, och har inte tvekat att för sin egen saks skull använda sin styrka. Men det enda som inte inträffat är den proletära revolutionen. Överallt i den kapitalistiska världen där världsrevolutionen för ett ögonblick hängt vid horisonten — i Tyskland 1919, i Storbritannien 1926, i Frankrike 1968 — har arbetarna skyndat sig att vända den ryggen. Vad de än ville så inte var det revolution. Jag finner det svårt att tillbakavisa vittnesbörden om att arbetarnas stämning i dag är mindre och inte mera revolutionär än för sextio år sedan, och detta trots alla sprickor som uppträtt i kapitalismens rustning. I dagens västvärld är proletariatet — i Marx” betydelse av ordet, nämligen de organiserade arbetarna inom industrin — ingen revolutionär utan snarast kanske en kontrarevolutionär kraft.

Varför önskar arbetaren i dagens västvärld — ty jag tror att vi måste acceptera faktum — ingen revolution? Det första svaret är ”fruktan”, delvis underblåst av exemplet från 1917. Hur mycket gott som än kom ut av den ryska revolutionen vållade den elände och förödelse utan gräns. Att störta den härskande klassen i dagens kapitalistiska värld skulle vara ett ännu desperatare vågspel med ännu högre kostnader. Den ryske arbetaren av år 1917 hade kanske inget att förlora utom sina bojar. Arbetaren i väst har långt mera att förlora och vill inte förlora det. När man ställer denna fråga använder jag mig ibland av en analogi. Läkaren säger till patienten att denne lider av en obotlig sjukdom som kommer att förvärras i en takt som är omöjlig att förutse, men att patienten nog kan klara sig ytterligare några år. Sjukdomen kan botas genom en operation, men det är stor risk att denna dödar patienten. Patienten bestämmer sig för att fortsätta som förut. Rosa Luxemburg sade att kapitalismens förfall slutar i antingen socialism eller barbari. Jag misstänker att de flesta arbetare i dag föredrar att tänka sig ett långsamt kapitalistiskt förfall, hoppas att systemet består i deras tid, och vill inte tänka sig revolutionens skalpell, vilken kanske eller kanske inte kommer att frambringa socialismen. Det är en rimlig inställning.

Men jag vill gå djupare än så. Jag vet inte vem som uppfann uttrycket ”konsumentvälde”. Förreställningen ligger emellertid innesluten hos Adam Smith och hela den klassiska ekonomin. Marx satte med rätta producenten i centrum för den ekonomiska processen. Han tog emellertid för givet att producenten producerade för marknaden och därför måste producera vad konsumenten vill köpa, och detta är antagligen en riktig beskrivning av hur det gick till fram till slutet av förra århundradet, åtskilliga år efter Marx” död. Sedan dess har bladet vänt sig och producentens makt ökat i rasande takt. Företagaren, som nu allt oftare är ett storbolag, kontrollerar och standardiserar priserna. Massproduktionen har gjort det tvingande nödvändigt att skapa en enhetlig marknad. Reklamen har språngvis ökat i omfång och påhittighet. För första gången har producenten kunnat forma konsumentsmaken och övertyga konsumenten om att efterfråga det som producenten finner det mest lämpligt och lönsamt att producera. Vi har nått fram till producentväldets tidsålder.

Poängen är emellertid att proletariatet i takt med ökande omfång och utveckling på ett allt effektivare sätt kunnat hävda sitt krav på att vara med och dela den nya tidsålderns växande profiter. Engels upptäckte kapitalisternas korrupcion av vad han kallade en arbetararistokrati. Lenin tillämpade samma begrepp på de kapitalistiska ländernas arbetarklass gentemot den koloniala världen. Inte ens Lenin förutsåg dock ett samarbete mellan producenter, det vill säga arbetsgivare och arbetare för att exploatera konsumenterna på själva hemmamarknaden. Det krävs inget större skarpsinne för att man ske se vad som håller på att hända. ”Arbetsstrygghet” åt producenten har blivit en avgörande faktor i den ekonomiska politiken. Man överser med överbemanning på kontor och i verkstäder; ökade priser klarar kostnaderna. Teknologiska förbättringar som skulle kunnat skära ner kostnader och priser bekämpas därför att de skulle

innebära förlorade arbeten; konsumenten kan betala. Något ansvarigt organ föreslog för en tid sedan att man skulle slakta en kvarts miljon ägghönor för att minska tillförseln på ägg och förhindra en ödeläggande realisation. EECs märkliga affärer med smör, vin och kött är välkända. En så tokig ekonomi kan inte överleva i längden. Men längden kan bli lång, längre än vad de som nu drar nytta av systemet behöver överblicka. Jag har inte nämnt sådana småting som att mycket stora fackliga pensionsfonder investerats i industri- och handelsaktier. Om den kapitalistiska profiten kollapsar så gör arbetarnas pensioner det också. ”Du ska ha hjärtat där plånboken sitter.” Arbetarna har nu på många sätt bundit upp sig kring kapitalismens fortlevnad. Under nuvarande förhållanden innebär en nationalisering av industrier och ett placering av arbetare i styrelser (något som de brittiska arbetarna förresten inte visat något större intresse för) inte att arbetarna övertar industrin, utan ytterligare steg mot arbetarnas infogande i det kapitalistiska systemet.

Det är från denna utgångspunkt vi måste diagnosticera vänsterns sjuka som är en iögonenfallande del av hela samhällets sjuka. Vänstern har förlorat själva kärnan i sin tro och fortsätter att rabbla formler som mist sin trovärdighet. För hundra år sen och dessförinnan hängde vänstern upp sitt hopp på arbetarna som framtidens revolutionära klass. Den kapitalistiska demokratin skulle störtas och ersättas av proletariats diktatur. Det är möjligt att hävda att det fortfarande återstår att förverkliga den visionen. Stora samhällsomvandlingar i det förflutna har krävt många årtionden och århundraden, och vi är kanske för otåliga. Men jag måste medge att när så många tecken pekar i den andra riktningen tar detta synsätt hårt på min förmåga till optimism. Jag lugnas inte av att betrakta vänsterns nuvarande förvirring med dess svärm av små inbördes krigande sekter, som förenas enbart av sitt misslyckande när det gäller att dra till sig mer än en obetydlig del av arbetarrörelsen, och av sin tappra illusion om att deras recept på revolution återspeglar arbetarnas intressen och ambitioner. Jag vill minnas att Trotskij i en artikel kort efter andra världskrigets utbrott i september 1939 tvekande och med många reservationer erkände, att om kriget inte gav upphov till en revolution måste man se orsakerna till detta misslyckande ”inte i landets efterblivenhet utan i proletariats inneboende oförmåga att bli en härskande klass”. Man bör kanske inte göra alltför mycket av ett medgivande som pressats ur honom i förtvivlans mörka timme. Jag tvekar inför ordet ”inneboende” (congenital), artikeln publicerades på engelska och jag vet inte vilket ryskt ord som Trotskij kan ha skrivit. Men om han hade överlevt för att kunna betrakta det nuvarande skådespelet tror jag inte att han skulle ha funnit särskilt mycket anledning att dra tillbaka sin dom.

Hur ska man då analysera läget och betrakta framtiden? För det första slåss arbetsgivare och arbetare på det traditionella sättet om uppdelningen av de kapitalistiska företagens profiter, även om det nyligen funnits tillfällen då de båda slutit avtal, men avtalet i det allmänna intresse bekämpats av regeringen. För det andra har det upprättats ett tyst men mycket starkt samförstånd mellan arbetsgivare och arbetare när det gäller behovet av att vidmakthålla profiterna. Parterna grälar fortfarande om hur bytet ska fördelas, men går samman i önskan om att maximera det. Det är fortfarande en öppen fråga vilken av dessa båda faktorer som i längden kommer att segra. Det ligger något i argumentet, att när man nått de fysiska gränserna för utsugningen av konsumtionsmarknaden och uttömt alla möjligheter att utifrån stärka kapitalismen i ett givet land, så kommer åter konflikten mellan arbetsgivare och arbetare att dominera, och vägen ligger klar för den länge uppskjutna proletära revolutionen av marxistisk modell. Men jag måste erkänna att jag inte riktigt tror på det alternativet. Det har gjort djupt intryck på mig att de enda ordentliga revolutionerna sedan 1917 ägt rum i Kina och på Kuba, och att de revolutionära rörelserna i dag lever endast i länder där proletariats svaghet eller inte existerar.

Ni utmanar mig genom att citera de sista orden i min [Vad är historia?](#) Ja, jag tror att världen rör sig framåt. Jag har inte ändrat min syn på 1917 som en av historiens vändpunkter. Jag säger

fortfarande att ryska revolutionen, tillsammans med kriget 1914-18, markerar början till det kapitalistiska systemets slut. Men världen rör sig inte hela tiden eller på alla platser samtidigt. Jag känner mig frestad att ”säga, att bolsjevikerna vann sin seger 1917 inte trots den ryska ekonomins och samhällets efterblivenhet utan tack vare den. Jag tror att vi allvarligt måste pröva hypotesen att den världsrevolution, av vilken ryska revolutionen var första steget och som kommer att fullbordas med kapitalismens fall, snarare kommer «att visa sig bli de koloniala folkens uppror mot den som imperialism framträdande kapitalismen än proletariats revolt i de avancerade kapitalistiska länderna.

Vilka slutsatser kan man då dra för vår egen vänster i dess nuvarande sorgliga belägenhet?

Inga särskilt uppmuntrande, är jag rädd, eftersom vi inte har någon revolutionär period i västvärlden och eftersom vänstern saknar solid revolutionär bas. Det tycks mig i dag stå två alternativ öppna för seriösa medlemmar av vänstern. Det ena är att förbli kommunister och därmed en från det politiska handlandet skild skolnings- och propagandagrupp. Uppgifterna för en sådan grupp skulle vara att analysera de sociala och ekonomiska omvandlingar som sker i den kapitalistiska världen, att studera de revolutionära rörelser som uppstår i andra delar av världen — deras resultat, brister och möjligheter, samt försöka teckna en mer eller mindre realistisk bild av vad socialismen bör och kan innebära i dagens värld. Vänsterns andra alternativ är att ge sig in i den pågående politiken, bli socialdemokrater, öppet erkänna och acceptera det kapitalistiska systemet, eftersträva de begränsade mål som kan uppnås inom detta system, samt arbeta för sådana kompromisser mellan arbetsgivare och arbetare som bidrar till att upprätthålla det.

Man kan inte vara både kommunist och socialdemokrat. Socialdemokraten kritiserar kapitalismen, men försvarar den i sista hand. Kommunisten förkastar den och tror att den i sista hand kommer att förgöra sig själv. Men västländernas kommunister är i dag medvetna om styrkan hos de krafter som fortfarande håller den uppe och om bristen på varje revolutionär kraft mäktig nog att störta den.

September 1978

Översättning: Gunnar Sandin

Lästips – om E H Carr som historiker:

I Deutscher: [Mellan det förflutna och framtiden](#) (Om Carrs bok "Vad är historia?")

I Deutscher: [Den ryska revolutionen 1917-23 – En recension](#) (Om första delen av arbetet)